

Dsida Jenő

„magyar zsoltára”

POMOGÁTS BÉLA

Két költeményről

1934-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2017. 8. számunkban közöltük.

Dsida Jenő szellemiségének a modern magyar líra (a Nyugat körül gyülekező vagy a Nyugat-mozgalom eszmeiségét követő költészet) harmadik nemzedékéhez hasonlóan van egy karakteres vonása. Ebben alig tér el az első és a második nemzedék gondolkodásától, eszmevilágától, mondhatnám: történelmi tapasztalataitól és szorongásaitól. Ez a magyarság huszadik századi sorsának megítélésére vonatkozik. A mögöttünk lévő évszázad magyar irodalma mindig szorongással, aggodalommal figyelte és értelmezte a nemzeti történelmet. Trianon előtt Ady, utána Babits, Kosztolányi, Juhász, József Attila, Illyés és természetesen a harmadik költői nemzedék, így Dsida Jenő is, s mellette Vas István, Weöres Sándor, Takáts Gyula és az ugyancsak erdélyi költő Jékely Zoltán és Szabédi László. Az ő lírájukban a játékos derű lassú eltűnése után elhatalmasodtak a szorongást keltő történelmi tapasztalatok. Ezek idővel a „nemzethalálnak” azt a félelmetes vízióját ébresztették fel, amely költészetünkben Kölcseytől, Vörösmartytól kezdve ismerős, és amely nem egy alkalommal jelölte meg a gyász színével a modern magyar költészetet.

Az a közéletiség, amelyet a harmadik költőnemzedék megszólaltatott, mindazonáltal alig hasonlított az elődeik (gondolok Adyra, Babitsra, József Attilára, Illyés Gyulára) közéleti, de inkább így mondanám: politikai verseiben alakot öltő költői indulatra. (Kivételt bizonyára Dsidának a magyar „sorskérdésekkel” viaskodó költeménye: a *Psalmus hungaricus* jelent.) Halász Gábor a nemzedék bizonyára leginkább hiteles értelmezője és kritikusa a harmadik költői nemzedék önkéntes magányosságáról beszélt. Arról, hogy „magukra vannak utalva”, és valóban, (a Nyugat első, majd második nemzedékétől eltérően) többnyire idegenkedtek attól, hogy közvetlen szerepet vállaljanak a társadalom küzdelmeiben, sem közéleti, sem irodalmi tekintetben nem éreztek hajlamot a lázadásra.

Nem kívántak prófétai pózokban megjelenni a nyilvánosság előtt, elutasították a „világmegváltó” szerepet, elutasították a magyar költőnek azt a szerephagyományát, amelyet a „vátesz” fogalma jelölt, és amely olyan általánosan érvényesült irodalmunk sok évszázados története során. Nagy szavak nélkül kívántak csendes tanúságot tenni, és ebben bizonyára hatottak rájuk azok az eszmék is, amelyeket a harmincas évek vallásos megújulása mutatott fel, Dsida Jenő esetében a katolikus, Jékely Zoltán esetében a pro-

testáns megújulás. Mindkét szellemiség elutasította a harsány politikai küldetéstudatot és szerepvállalást, a keresztény politikai szerepvállalást is: eszményük nem a „harcos” kereszténység volt, mint a húszas évek vallási tanításokra hivatkozó politikusaié, hanem a krisztusi türelem, szeretet és odaadás. Mindez jól kiolvasható Dsida Jenő keresztény hagyományokat és evangéliumi igazságokat kifejező verseiből.

Ezzel a türelmes és csendes ragaszkodással kötelezték el magukat nemzetüknek és közelebből az erdélyi magyarságnak. A második erdélyi költőnemzedék szellemi stratégiáját igen hitelesen fogalmazza meg Dsida Jenő 1930-ban papírra vetett *A magyar irodalom hívatásáról* című vallomása. Ebben a következők olvashatók: „Mindenekelőtt hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánus sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászatát. Nem szűk körű, erdélyi határokon belül kirobbanó könyvsikereket várok — az kevés lélekszámunk és koldusszegénységünk mellett lehetetlen is —, hanem befolyásoló, átalakító, szuggeráló misszióteljesítést az összes többi magyarlakta terület felé!” A missziós fellépés mindazonáltal nem politikai, inkább erkölcsi küldetéstudatra vallott: a harmincas évek fiatal erdélyi költői ebben az első erdélyi nemzedék, mindenekelőtt Reményik Sándor mélyen keresztény meggyőződésének és Áprily Lajos megértő humanizmusának a követői voltak. Távol állott tőlük az a közéleti küzdőszellem, amely elődeik világképének és költői magatartásának meghatározója volt.

Nagycsütörtök

Erre utalt az is, hogy midőn Dsida a kisebbségi sors megpróbáltatásairól tett vallomást, ezt a keresztény hagyományok és erkölcsiség képviselőjével kötötte össze. Azok a költeményei, amelyek az erdélyi magyarság drámai történelmi tapasztalatai nyomán tettek vallomást a költő szorongásairól, szorosán összefonódtak az evangéliumi és általában a bibliai szenvedéstörténet bemutatásával és értelmezésével. Csupán két klasszikus költői alkotásra hivatkozom, az első a *Nagycsütörtök*, a második a *Psalmus hungaricus*. Dsida költeményében több alkalommal is visszatért a nagycsütörtöki virrasztás motívuma, a krisztusi szenvedéstörténetnek ez a mozzanata azonban korábban nem kapott személyes értelmezést, mondhatnám így is: átütő lírai erőt. A *Nagycsütörtökön* című vers — a szóban forgó költemény közvetlen előzménye — valójában szerepvers, a költő a magára maradt, szenvedő Krisztus helyében látja magát. A valamivel később keletkezett *Nagycsütörtök* viszont már minden ízében személyes vallomás, amely a súlyos történelmi gondokkal küzdő, a magányosság szorongató érzésével küszködő erdélyi költő áldozatának keresztény értelmét és természetfeletti távlatát világítja meg. A vershelyzet nagyon is köznapi: a Kolozsvárra visszatérő költő a székelykocsárdi vasútállomáson — a székely körvasút átszállóhelyén, amelyet mindig úton levő, fáradt székelyek töltenek meg — várakozik a csatlakozásra, s a hideg éjszakában va-

lami emberi szóra, közeledésre, együttérzésre vágyik. Körötte ismeretlenek alszanak, s a teljes magányosság szorításában nincs senki, akivel megoszthatná gondjait. Ebben a szorongató lelkiállapotban ismeri fel a virrasztó Krisztus magányának és gyöttrődésének értelmét: az áldozat mélyen keresztény (de más vallásokban is szerepet kapó) misztériumát.

A vers tárgyi világának kettős síkja van: a hétköznapian kopár székelőkocsárdi váróterem, ahol a költő számot vet magányával, és a keresztény hagyomány által megszentelt Olajfák hegye, ahol a krisztusi szenvedéstörténet első eseménye végbemegy. A szigorúan tárgyias képek lassanként a természetfeletti értelmet hordozó bibliai történetnek adják át helyüket, a költő mindinkább a krisztusi áldozattal azonosul, ugyanazt a magányt és gyötrelmet éli át, amelyet Krisztus az Olajfák hegyén:

*Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt, és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak...
Kövér cseppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A költő magányos áldozata ilyen módon kapott valóban „nagycsütörtöki” értelmet: akiknek a mostoha sorsát a szívéen viseli, azok álomba merülten magára hagyják, neki mégis vállalnia kell a terheket. A *Nagycsütörtök* a magyar költészet egyik leginkább keresztény műve, a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában. Az erdélyi magyar irodalom játékos anyaga ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét és érkezett el maga is a hitvalló-költők közé, hogy áldozatos küldetésének természet- és történelemfeletti távlatát mutassa meg.

Psalmus hungaricus

A „nagycsütörtöki” megrendülés Dsida Jenő érett költészetének állandó érzelmi forrása lett: a személyes áldozatvállalás eszméje nemcsak vallásos verseit szőtte át, hanem (mára talán legnevezetesebb költeményévé vált, igen sokat idézett és szavalt versét) a történelmi megpróbáltatások mélyéről felhangzó kisebbségi zsoltárát, a *Psalmus hungaricus* is. Ennek a művének már a sorsa is különleges; Láng Gusztáv foglalta össze *Dsida Jenő költészete* című, 2000-ben Kolozsváron megjelent, de jóval korábban írott munkájában a nagy ívű költemény hányatott sorsát és ennek magyarázatát. Mint nála ol-

vassuk, a költemény „a Dsida-életmű talán legviszontagságosabb sorsú darabja”. 1936 késő tavaszán született, megjelentetésére azonban csak jóval a költő halála után került sor, ugyanis Bánffy Miklós, akihez a szöveg igen hamar eljutott, rábeszélte a költőt, hogy a megjelentetéstől egyelőre álljon el. Minden bizonnyal a harmincas évek végének zavaros romániai viszonyai, a nagyromán nacionalizmus heveny felerősödése miatt történt így.

A költemény csak Dsida 1937-ben bekövetkezett halála után három esztendővel, Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolása után a Keleti Újság című kolozsvári napilap 1940. szeptember 15-i számában, majd a Vajthó László által szerkesztett 1941-es *Mai magyar költők* című antológiában, akkor viszont a gyűjtemény első darabjaként került az olvasók elé, hogy azután évtizedekig szinte szó se essék róla, és irodalmunk egyik „tetszhalott” remekműve legyen (ahogy hosszú időn keresztül Babits Mihály „trianoni” költeménye: a *Csonka Magyarország*, Juhász Gyuláé: a *Magyar Straszburgok*, Reményik Sándoré: az *Eredj, ha tudsz* vagy Illyés Gyula egyik legfontosabb műve: az *Egy mondat a zsarnokságról*). A kisebbségi sors közvetlen élményvilága köznapiság volt az ő számára, ebben a sorsban mégis többet látott, mint közönséges történelmi csapást. A kiszolgáltatottság, a megaláztatottság, az üldöztetés egyetemes emberi tapasztalatát ismerte fel, s midőn védelmet keresett ennek a mindenkit fenyegető végzetnek a terhe ellen, személyes és közösségi szorongatásoktól gyötörtén, a korai halál riasztó bizonyosságában, minden emberi reményét az áldozat végső értelmébe és a megváltásba vetette.

A kolozsvári költő korábban nem tartozott azok közé, akik harsány közéleti kijelentésekkel és hűségnyilatkozatokkal kívánták volna hitelesíteni költészetüket, ennek erdélyi karakterét. A szülőföld szerette és az iránta érzett hűség inkább titkos vízjelként ütött át a verseken. Ez a vízjel vált mind nyilvánvalóbbá élete végén, midőn az elviselhetetlenségig fokozódtak az erdélyi magyarság terhei. A kolozsvári költő ekkor — a kisebbségi megpróbáltatások napjaiban — írta fájdalmas zoltárát, amely korábbi költészetének merengő és játékos dallama után a közösségi hűség és a történelmi felelősség szigorú morálját szólaltatta meg. Azt a hagyományos hangot idézte fel, amelyet a török pusztítással viaskodó egykori énekes: Kecskeméti Vég Mihály ütött meg, és amely Kodály Zoltán fájdalmas magyar zoltárában zengett két országvesztő háború között. Hitvallást tett szétszórt népe mellett, egységre szólított, hangos szóval akarta a történelem közönyös erőit megállítani:

*Ülj ide, gyűlj ide, népem
s hallgasd, amint énekelek,
amint a hárfa húrjait,
feszült idegem húrjait
jajgatva tépem,
ó, népem, árva népem! —*

*dalolj velem,
mint akit füstös lángokra szítottak.
vérszínű, ósetét, nehéz, fanyar borok,
dalolj velem hörögve
és zúgva és dörögve,
tízmillió, százmillió torok!
Énekelj, hogy világgá hömpölyögjön
zoltárod, mint a poklok tikkadt, kénköves szele,
s Európa fogja be fülét
s nyögjön a borzalomtól
és örüljön bele!*

Fellebbezés ez a zoltár: a történelemhez, az európai népek közösségéhez; az elfúló kiáltás, a kihagyó lélegzet mindazonáltal arra utal, hogy a költő aligha reménykedett a közös sebek orvoslásában. Élete alkonyához a megmásíthatatlan végzet gyötrelmes tudatával érkezett el, úgy látta: minden elvégeztetett. A *Psalmus* rokontalan alkotásnak tetszik Dsida Jenő költői pályáján, holott fel lehet lelteni az előzményeit és a következményeit, így az 1930-as *Erdély (Kerülöm a neved)* című versben vagy a *Tükör előtt* című nagyobb önéletrajzi költeményben. Láng Gusztáv imént idézett tanulmányában pontosan állapítja meg következőket: „Alig van *Psalmus*ban olyan motívum, melynek rokonsága ne lenne kimutatható Dsida Jenő »egyetemes«, »katolikus« költészetével. Nem Makkainak azt a tételét tagadja a költő, hogy a kisebbségi költészetnek az egyetemeshez kell kapcsolódnia — azt vonja kétségbe, hogy ez lehetséges. »Lehet, mert kell« — írta, ugyancsak Makkaitól kölcsönözve a szót, poétás bölcsességgel Reményik; »kell, de nem lehet« — sikoltja a *Psalmus* kétszeres önvádja.”

**Csalódás a transzilván
gondolatban**

Dsida Jenő „zoltára”, többen is beszéltek erről, kétségtelenül zavarba ejtő alkotás volt, gondolom, Bánffy nemcsak avégett kívánta, hogy ne kerüljön a nyilvánosság elé, mert számítani lehetett volna a román közvélemény (esetleg a hatóságok) ellenérzésére vagy éppen megtorlására, hanem azért is, mert igazából szemben állott azzal az erdélyi ideológiával, amelyet a transzilvánizmus hirdetett. Láng Gusztáv is azt fejtegeti, hogy Dsida költeménye mintegy megtagadta azokat a morális elveket, amelyeket a költő példaképei: a budapesti Babits Mihály és a kolozsvári Makkai Sándor hirdettek. „A transzilvánizmusnak az a változata — állapítja meg Láng Gusztáv —, melyet Dsida Jenő több versének tanúsága szerint tételesen vállalt, a Makkai Sándor által a *Magunk revíziójában* kifejtett, etikai alapozású, messianisztikus elemekkel átszőtt erdélyiség-eszméhez állt legközelebb. Makkai egyik sarkalatos tétele, hogy a kisebbség műveltségének (irodalmának) közvetlenül az egyetemes értékekhez kell kapcsolódnia. Ez utóbbiaknak ellenőrző, normatív szerepük van; ami nincs velük összhangban, az a nemzeti (kisebbségi) műveltségben sem lehet értékrangú. Szinte szó szerint egezik ez Babits

Mihálynak a nemzeti kultúrára vonatkozó fejtegetéseivel, ráadásul mind Babits, mind Makkai számára az értékek transzcendens létűek, és ebből következően abszolút érvényűek — normatív hatáskörük éppen ebből a sohasem relativizálható, kortól és helytől független érvényességéből származik. Amikor a *Psalmus hungaricus* mint egy erkölcsi (és költői értelemben egzisztenciális) választás két pólusát állítja szembe Európát és a magyarságot, akkor ezt az elvet tagadja, sőt megtagadja, hiszen a *Psalmus* öt első része úgy állítja ellentétbe a kétfajta értékszemléletet, hogy az egyetemesség-eszményt mint eddig követett, de tévútra csábító ideált utasítja el.”

Kétségtelen, hogy a *Psalmus* nem illeszkedik abba a rendbe, amelyet a Nyugat eszményeit vállaló helikoni irodalom hirdetett, valójában azt a megrendítő tapasztalatot fejezi ki, miszerint a transzilvánista eszmeiséget, tulajdonképpen tragikus módon, megcáfolták a bekövetkezett történelmi események. Az „erdélyi gondolat” a Trianon utáni történelmi helyzet szülötte volt, a kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyarság túlélésének és fennmaradásának stratégiáját és reményét fejezte ki. Egy évtized múltán, tekintettel arra, hogy a bukaresti politika radikálisan elutasította mindazt, amit a transzilvánista ideológia meghirdetett, és a román szellemi élet sem érdeklődött egy közös erdélyi identitásra alapozott magyar–román(–német) kiegyezés és összefogás iránt, az erdélyi magyar szellemi életnek, mindenekelelt az Erdélyi Helikon körül gyülekező konzervatív, liberális és népi értelmiségnek tudomásul kellett vennie, hogy az „erdélyi gondolat” szép, de működésképtelen ideológiának bizonyult.

A szomorú csalódás jelei mutatkoztak meg a „második” erdélyi magyar írónemzedék (Dsida Jenő nemzedéktársai) útkeresésében, így abban az eszmecserében, amely Szemlér Ferenc 1937-ben közreadott *Jelszó és mítosz* című tanulmányát követte. A transzilvánizmus Szemlér Ferenc felfogása szerint a valóság mérlegére helyezve tulajdonképpen pusztá „álomnak” bizonyult: „olyan politikai felfogást tartalmazott, ami nem számolt a kézzelfogható valósággal. Nem látta meg például azt, hogy a mai erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljes jogú tagja, hanem Romániának egyik kisebbsége. Ez a vakság természetesen politikai romantikát eredményezett.” Ennek nyomán hozta meg elmarasztaló kritikai ítéletét: „a transzilvánizmus csak befejeződés és nem kezdet, egy olyan körnek végleges lezárulása, ami minden folytatást kizár. Ebben a tulajdonságban az irodalmi és a politikai transzilvánizmus találkoznak.” Szemlér a fiatalok nevében temette el az „erdélyi gondolatot”, és véleményét tulajdonképpen nemzedékének legtöbb képviselője, így Kiss Jenő, Méliusz József, Balázs Ferenc, Asztalos István, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, Szenczei László és mások is osztották (mondhatni „pártállástól függetlenül”). Ennek a keserves felismerésnek a következtében jutott el Dsida Jenő is a *Psalmus*ban megfogalmazott, tulajdonképpen a költő kétségbeesését kifejezésre juttató gondolatokhoz, és minthogy a vers mögött

egy rendkívül impulzív személyiség állt, az ítéletnek szinte végletesnek: végzetesen kétségbeesettnek, következésképp a megbékélést hirdető transzilván eszmeiséggel ellentétesnek kellett lennie.

Eszmei vagy politikai nézőpontból természetesen vitatni lehet a költeményben fellángoló indulatot, a nagy vers lélektani háttérét és költői teljesítményét mérlegre helyezve mindazonáltal el kell ismernünk, hogy a *Psalmus hungaricus*szal Dsida Jenő költészetének, az erdélyi magyar lírának és egyáltalán a huszadik századi magyar irodalomnak egyik legnagyobb hatású és esztétikai értelemben is leginkább erős műve született meg. Nagyon sok olyan magyar verset ismerünk (Vörösmartytól, Petőfitől, Adytól és így tovább), amelynek történelmi látomását vagy nemzetképét nem az egyensúlykeresés szabta meg, ellenkezőleg, a nagyon is keserves tapasztalatok és nyomokban az a szorongás, amelynek következtében egy történelmi kataklizma rémképe vetült a költő meggyötört képzelete elé — voltak történelmi pillanatok, midőn a sikolynak, ha nem éppen a halálkiáltásnak volt helye. Fájdalmas irodalomtörténeti tapasztalat mindez, ám amikor irodalmunk természetének titkait keressük, és különösen midőn az erdélyi magyar irodalom tragikus tapasztalataival szembesülünk, ennek a tapasztalatnak a történelmi súlyát és jelentőségét is mérlegelnünk és ismernünk kell.

TOMPA ZSÓFIA

Verso

*Fújja a por a szelet.
Süti a tó a napot.
Növeszti a lomb a fát.
Alkot a szöveg mondatot.*

*Telet hullat a hó.
Folyót morzsol a kő.
Esőt kopogtat az ablak.
Múltat ír a jövő.*

Február

*Van egy növényem. Tele van rüggyel.
Csak még nem tudják, hogy levelek lesznek.*